

PETRÁNYI ILONA

Zsidóság és pszichoanalízis Pap Károly gyermeknovelláiban

Tapasztalataim szerint a mai olvasók Pap Károlyt nem ismerik. Az irodalomtörténészek, kritikusok is kevésbé. Azon már nem is lehet csodálkozni, hogy a magyarországi pszichoanalízis történetével foglalkozó kutatók meg sem említik műveiknek az irodalom és pszichoanalízis kapcsolatát érintő fejezeteiben. Persze ebben a rendszerváltás utáni könyvkiadás is ludas, az 1960-as, 70-es években még megjelentek művei, sőt lelkes hívei is voltak, s még élt felesége, a legendás Pap néni, legjobb propagátora. 1990 óta, úgy tudom, csak *Azarel* című regénye és talán *A nyolcadik stáció* jelent meg új kiadásban, továbbá Kőbányai János önzetlen vállalkozásában a 7 kötetes *életműsorozat*, megtoldva Lichtmann Tamás monográfiájával. De az átlagolvasókhoz, úgy tűnik, ez sem jutott el. Harmat Pál *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis* című, rendkívül adatgazdag műve sem említi a mélylélektan és a világháborúk közötti szépirodalom című fejezetében. Csáth Géza gyermeknovelláiról szólva, melyekkel Pap Károly gyermektörténetei is mutatnak némi hasonlóságot önéletrajzi és egyúttal metaforikus, szimbolikus jelentésük, a mese és a valóság egymásba játsása vagy a gyermekkori és kamaszkori kegyetlenség ábrázolása okán, Harmat felveti a kérdést: „Miként bizonyítható egy író műveiben a mélylélektan hatása?” És a válasza számomra is szempontot adott: „Úgy véljük, hogy a legkifogástalanabb a kettős bizonyítás, a művek mellett az életrajzi vagy filológiai is.” (Írott emlékek értelemben). Azért is tartom fontosnak témám vonatkozásában Pap Károly életrajzát is nagy vonalakban felvázolni, mert élete annyi konfliktussal és traumás élménnyel terhelt, hogy a pszichoanalízis jó pár elméleti tézisének szinte illusztrációja lehetne.

Életrajz

A határpontok: 1897-ben született Sopronban és 1945 januárjában pusztult el vagy oltották ki az életét a Bergen-Belsen-i koncentrációs táborban.

Első traumatikus élménye családjához (kivált nagypajához és édesapjához) fűződik. Az apai nagyapa még szegény, ortodox vallású vándorkereskedő, ún. gyapjas zsidó volt és valószínűleg Lengyelországból menekült a pogromok elől. Az apa, Pollák Micsa már Sopron város izr. hitközségének főrabbija, a kiegyezés után egy évvel a Sopron vármegyei Beleden született. Ő már a zsidó emancipációs törvény (1867) elfogadása után látta meg a napvilágot, tehát nyitottabb, világiasabb, polgári életet élő, neológ (modernizáltabb) vallású főrabbi lett, aki a zsinagógában magyar nyelven prédikált és jobban asszimilálódott a magyarsághoz, mint az ortodox közösségek. A neológok hozták létre az egységes Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetemet 1877-ben, amelyet Pollák a kőszegi bencés gimnázium után saját erejéből végzett el, majd a budapesti M. Kir. Tudományegyetem bölcsészeti karára is beiratkozott, ahol keleti nyelveket, történelmet, magyar-német irodalmat és bölcsészetet tanult. Itt olyan tanárai voltak, mint pl. Gyulai Pál (1826–1909), Petőfi, Jókai, Arany kortársa, költő, regényíró, a 19. század második felének nagy tekintélyű kritikusa, szerkesztője, Petőfi első igazi méltatója, az MTA tagja, majd egyetemi tanár, akinél az ifjú rabbi (leckekönyvének tanúsága szerint) a magyar népköltészet-ről hallgatott előadásokat. Végzett történészként és irodalomtörténészként megírta a soproni zsidóság történetét (*A zsidók története Sopronban a legrégebb időktől a mai napig*, Bp., 1896), majd jeles 19. századi költőink: Arany János, Tompa Mihály, valamint Madách Imre művei és a Biblia kapcsolatát, hatását vizsgálta három nagy tanulmányában (1904; 1912; 1935–39), melyek alapján az Akadémia levelező tagja lett. Pap Károly *Azarel* című önéletrajzi regénye és gyermeknovellái szerint azonban rideg, szigorú, anyagi természetű férfiú volt, aki a korabeli társadalmi törvényeket, álszent szokásokat, a világi és isteni felsőbb hatalmakat, a változtathatatlan zsidó determinációt testesítette meg a kisgyermek számára.

Édesanyja szintén Beleden született, jómódú földbirtokos családból, és a falusi, természetközeli életforma nyitottabbá, vidámabbá, játékos kedvűvé formálta, aki büszke volt férje rangjára, csodálta és mindenben kiszolgálta a tudós rabbit és jótékonyan ellensúlyozta annak komorabb, ridegebb természetét. Három gyermekük van, s az író a legkisebb. Pap Károlyt életének első nagy traumája a vallási fanatikus, végsőkig puritán, ortodox nagyapa környezetében éri, ahol ha lehet valamelyest hinni önéletrajzi regényének, az *Azarel*-nek, családi meggyezés szerint kisgyermekkorá néhány hónapját töltötte. A regénybeli Jeremia apó, a templom udvarán felállított sátorba költözve a kisfiút minden játékától s kényelmétől megfosztva állandó, számára még érthetetlen imádkozásra fogta. Az öreg ugyanis abban hitt, hogy ha egy ártatlan gyermekkel együtt imádkozik, közelebb hozhatja a zsidóság számára a hön áhított messiás eljövételét. S bár valószínű, hogy az írói fantáziában, megformálásban van túlzás, elrajzolás, a „kettős nevelés” hatása, mely a puritán és megszállott ortodox nagyapa és utána a polgári kényelemben, jómódban élő, világiasabb szülők közelében érte, megzavarta fejlődésében, gondolkodásában a kisfiút.

E kétféle hatással és a zsidó eredettel, determinációval kapcsolatos kisgyermekkori lázadások, konfliktusok emléke ébred fel azután a kamaszkor végén, amikor a soproni reálgim-

náziumban letett érettségije után, 1915-ben önkéntesnek jelentkeznek az I. világháborúba. Egy, a húszas évek végén keletkezett, önéletrajzi ihletésű, töredékben maradt drámájából, a *Leviát Györgyből*, továbbá *Majd holnap!* című, életében kiadatlan novellájából következtethetünk az indítóokokra. Nyugtalanlás, kalandvágy, a zárt, formaságokba merevedett család elleni lázadás, a szélesebb befogadó közösség keresése, a zsidó gyávaság, összetartás antiszemita vádjainak cáfolata. Bátor, kötelességtudó, sőt lelkes katona, végigharcolja a háborút az olasz fronton, többször ki is tüntetik, s drámájának tanúsága szerint zsidó származású, a harctól, a szolgálattól rettegő beosztottjától is ezt várja el. A félelmében magyar paraszti katonatársai megvesztegetéséhez folyamodó bakát, aki így akar kibújni a szolgálat alól, hiába könyörög, egy életveszélyes bevetésre magával viszi: „*En nem tartozom számod adni rólad senkinek. Csak a szolgálatnak, csak a hadseregnek, a háborúnak.*” (*Leviát György* című drámáját a New York-i Theatre Guild, ahova 1931-ben elküldte, azért nem merete bemutatni, mert „egyes kritikusok antiszemita tendenciákat vethetnének a szemére”.)¹

Katonaként részt vesz a forradalmakban is, előbb a Károlyi-féle nemzetőr seregben, majd 1919-ben automatikusan átsorolják a Vörös Hadseregbe. Nem kommunista, hanem idealista, romantikus forradalmár. A Tanácsköztársaság győzelmét a világforradalom kezdetének hiszi, mely erkölcsi megújulást, társadalmi egyenlőséget hozhat az értelmetlen vérontástól beszennyeződött emberiségnek. Azt tervezi, hogy szabadcsapatot szervez, amelynek élén ő tűzi ki, valahol az Alpok ormain, a világforradalom zászlaját. Ekkor már Murakeresztúr városparancsnoka, de amikor felmegy Budapestre jelentéstételre, már minden összeomlott, és a Tanácsköztársaság vezetői elmenekültek. Ő is rejtőzni kényszerül, de rövidesen elfogják, és mint kommunistagyanús egyént a szombathelyi börtönbe hurcolják. (Egy korabeli újsághír is tanúskodik erről.) Itt egy szadista tiszt, börtönőr? jóvoltából dosztojevszkiji traumatikus élményt él át (Dosztojevszkij különben ifjúkora kedvenc írója volt). Az első éjszaktól a szabadban, az akasztófa alatt kell töltenie, abban a tudatban, hogy reggel kivégzik. Ez nem történik meg, de még másfél évig tartják a börtönben. Itt egy cellába kerül egy katolikus pap, aki megismerteti a Jézus-eszmével. Családja közben kitagadta, így szabadulása után nincs hová mennie, ezért 1921-ben Bécsbe emigrál. Nem csatlakozik a magyar emigráns körökhöz, nem fordul bátyjához sem segítségért, aki ekkor a Neues Wiener Journal újságírója. Megalázó alkalmi munkákból él, sokszor hajléktalan és éheznek, eljut a nyomor legaljára is, és szenved az emigránsokat sújtó idegenség-érzéstől. Közben verseket ír, mert költő akar lenni. A messianizmus szellemi áramlatának is hatása alá kerül. Egy ekkortájt keletkezett elbeszélésében zsidótlán zsidónak nevezi magát, aki „megváltást” a háborús bűnöktől, a vérontástól csak Krisztus újbóli eljövételétől remélhet (*Ahasvér elbeszélése*, 1923). Végül elkeseredésében apja segítségét kéri, aki pénzt küld, hogy hazajöhessen, és állást is szerez neki egy beledi uradalomban. Pap azonban rövid idő múltán felláztatja az uradalmi alkalmazottakat a több bérért, és a kivonuló csendőrség elől ismét menekülnie kell. Életének következő stációja Debrecen, ahol egy koporsókészítő műhelyében kap írni állást, de mivel szállása nincs, sokszor koporsókban tölti az éjszakát és gyertyafényben írja verseit. Debrecenben találkozik az ott született Szép Ernővel, aki verseit elolvastva felfedezi és Pestre küldi Mikes Lajoshoz, *Az Est-lapok* irodalmi rovatának szerkesztőjéhez, aki fiatal tehetségeket keres. Mikes sürgősen lebeszéli a versírásról és novellairásra biztatja, mert Pap költeményei prófétai átkokat szórnak a gazdag zsidó tőkésekre, bankároknak, akik közül e hatalmas lapkorszak (*Pesti Napló, Magyarország, Az Est*) tulajdonosai, fenntartói és irányítói is kikerültek. A tanács jónak bizonyult, s 1923–24-ben Papnak számos novellája jelent meg *Az Est-lapokban*. A vándorút azonban tovább folytatódik, az író rövidesen egy vándorszínész társulathoz csatlakozik, mert meg akarja ismerni a színészek és a színház világát, színdarabokat akar írni és egyúttal megismerni a vidéki, falusi Magyarországot. Három éven át járja így az országot, s ez alatt egy színműhöz (*Szent színpad*) és számos novellához gyűjt élményanyagot. (Megjegyzendő, hogy a katonáskodás, a Beledről gyaloglás Debrecenbe, a vándorszínész pálya valószínűleg nem véletlenül hasonlítanak a romantikus Petőfi pályakezdéséhez is.) A vándorszínész élet élményeiből táplálkozott *Harmónium* című novellája, amely díjat nyert a *Nyugat* folyóirat pályázatán, és a fiatal író ezzel elnyerte Mikes mellel a másik nagy felfedező, a folyóiratot szerkesztő Osvát Ernő figyelmét, támogatását. Ettől kezdve főleg a *Nyugatban* jelennek meg elbeszélései. 1927-ben megnősül, feleségének van szerény állása és lakása, így először adottak számára a nyugodt alkotás lehetőségei.

Pap Károly ez időben már egy Krisztus-regény terveit hurcolta magával. Nem a történelmi Jézust, nem is Isten fiát (hiszen zsidó vallású volt), hanem Krisztust, az embert akarta megírni, és eközben magát a „szerepet” is magára öltötte. Ahogy Németh László megfogalmazta: „*Krisztus történetét írja, de Krisztusának története egyszersmind az ő lelkének a forradalma is.*” Osvát, aki támogatta ebben a tervében, utolsó találkozásukkor, már nagybetegen, az író emlékezete szerint ezt mondta: „*A Krisztus-regény a bűn kérdése. Mi a bűn az egyesek ellen, a nép ellen, a világ ellen s önmagunk ellen? Aki ezt meg akarja írni, annak mindent a bűnt magára kell vállalnia. S ha hozzáfog, már magára is vállalta.*” (*Utolsó találkozás*, 1930) Pap első kísérlete bibliai környezetben és a krisztusi időben egy szegény, együgyű ács, *Mikáél* története, aki leginkább kedvenc írója, Dosztojevszkij Miskin hercegéhez hasonlít. Csupa naivitás, jóindulat, szeretet és szánalom a „megalázottak és megszorítottak” iránt. Bár vigaszt nyújt a szenvedőknek, és magára akarja venni helyettük a bűnt is, amelyet a rómaiak és a zsidó főpapok némi táplálék fejében a nyomorultakra kényszerítettek, azt, hogy a templom oltáráról áldozati húst rabló „latrok” megfeszítéséhez keresztet ácsoljanak, már képtelen véghezvinni. A kálváriára felmenőben összeroskad a szánalomtól és a gyengeségtől a

keresztfák súlya alatt. A négyrészes novellaciklus, amely 1928–29-ben a Nyugat folyóiratban és később, *Megszabadítottál a haláltól* (1932) címmel regényformában is megjelent, művészi diadal és eszmei kudarc lett. Ahogy Németh László kritikájában megfogalmazta: „*Pap Károly Krisztusa nem orvosa, hanem szolgálja az emberi szenvedésnek.*”

Az írói siker ellenére ez a mű újabb trauma forrása lett. Pap Károlyt a Mikáél-novellaciklus alapján 1930-ban Baumgarten-díjra jelölték, de a díjat nem kapta meg, mert a kihirdetés után valaki feljelentette, hogy kommunista vöröskatonára volt és büntetett előéletű. Az anyagi veszteség mellett azonban sokkal fájdalmasabb volt számára, hogy kiderült, egykori felfedezője és atyai pártfogója, Mikes Lajos volt az, aki ellene szavazott a bizottságban, mert tudta, hogy ő politikailag támadható és egy másik „tanítványát” szeretne volna a díjhoz juttatni.

A Krisztus-regény tervét azonban nem adta fel. Következő kísérlete a magyar falu világában játszódó *A nyolcadik stáció* (1933). *Hőse egy Leviát (!)* nevű vándorfestő, aki a főbíró-juktól kizsákmányolt, megalázott falusi szegényeknek vigaszul ingyen akar megfesteni egy stációképet templomukba. A kép szépségesen elkészül, de a festő akaratán kívül az egyik, Krisztust ostromozó római katona arcképebe a gonosz főbíró arcvonásait festi bele. Ebből nagy botrány támad, a főbíró meg akarja semmisíttetni a képet, a falusi szegények fellázadnak, és a festőbe szerelmes vénleány megöli a népnúzó főbírókat. A festőnek pedig menekülnie kell. A Krisztus-szerep társadalmi vonatkozásban is csődöt mond.

1929-ben meghal Osvát Ernő, és a *Nyugat* szerkesztését Babits és Gellért Oszkár mellett Móricz Zsigmond veszi át, aki kezdetől csodálója és mentora lesz Pap Károlynak. Egyik írásában így jellemzi őt:

„*Egyszerre zsidó és magyar. Nem összeolvadás, hanem egy zsidó léleknek magyar ég alatt fejtett példánya. Ennek többek közt az a következménye, hogy ugyanolyan őszinteséggel tud elgondolkozni a magyar múlt felett, mint a zsidó múlton.*”² Ez időben maga Pap Károly is több ízben próbálja meghatározni a két „közösséghez” való viszonyát. Németh László cikkével vitázva, *Válasz egy különítményes vallomásra* című írásában (*Magyarország*, 1934) a következőket mondja: „*Németh László engem tart ama zsidóság irodalmi képviselőjének, amelyik itt idegennek érzi magát, s ezt becsületesen, egyenesen vállalja is. Idegen vagyok itt valóban, mert zsidónak, tehát idegennek születtem s vállalni akarom ezt... a maga felelősségében... Most ebben az életemben magyar vagyok, mert munkám sorsa is magyar... A munka van olyan erős kötelék, mint a vér és a szellem. S az ember, aki munkáját teljes odaadással végzi: magyar.*

Egy nemzet testéhez való tartozás ismérve tehát: a munka... Az odaadó munkásnak a munka tökéletessége a fontos, a kizsákmányolónak a minél tökéletesebb haszon. Akár zsidó, akár nem”. Ugyane politikai vitacikknek az elején így vall léthelyzetéről, hovatartozásáról: „*A zsidóság vérem, szellemem, atyáim ezeréves sorsa. A magyarság fedelem, nyelvem, írásom: munkám sorsa.*” Szerinte a magyar zsidóság számára csak két út lehetséges, az asszimiláció (beolvadás) vagy a cionizmus, a harmadik út a messianizmus, amelyen egy nép nem, csak a magányos ember járhat. S noha egyik utat sem tartotta követendőnek, a Cionba távozókat így üdvözli: „*Mindnyájan gondoljatok rám irgalommal... Reám, aki itt maradok az innenső parton. Nyugaton, telve nyugati zűrzavarral s keleti vágyakkal, békétlenül s elégedetlenül önmagammal s mindenféle hazával és földdel, itt maradok, s már csak hebegni tudom a néhány zsidó szót, ami még megmaradt nyelvemen...*” (*Múlt és Jövő*, 1933) Ez a léthelyzet, a kettős kötődés és a mindenütt idegenség leginkább a cseh, német, zsidó Franz Kafkáéhoz hasonlítható, amint ezt Lichtmann Tamás *Az igazságkereső Pap Károly* című monográfiájában részletesen is kifejtette. Zsidóságának tudatosulása gyermekkorának legnagyobb traumája, ezért is fordul írói érdeklődése a Krisztus-téma és a Krisztus-szerep emberi, társadalmi kudarcra után, a 1920-as évek végén gyermekkorának emlékei felé. Ekkor kezdi írni önéletrajzi ihletű gyermeknovelláit, azonban ennek társadalmi okai is vannak.

A feudálkapitalista magyar társadalom, az éleződő osztályellentétek, a parasztság nyomora reformokat sürgettek, a kibontakozó mozgalmakban az írók is szerepet vállaltak: sorban születnek a paraszti származású írók tollából a tényfeltáró szociográfiák. Móricz Zsigmond a Nyugat folyóirat egyik főszerkesztőjeként az egységes, de sokszínű magyar irodalom propagálója, arra kéri, biztatja az írókat, hogy mindenki arról a szűkebb közösségről, osztályról, felekezetről írjon, amelyet legjobban ismer, amelybe beleszületett. E felhívás nyomán a parasztság helyzetét feltáró szociográfiák mellett önvizsgáló és önbíráló polgári szociográfiák is születnek. Ezek legjellegzetesebb példája Márai *Egy polgár vallomásai* című regénye vagy „zsidó oldalról” Komor András *Fischmann S. utódai* című családregénye, mely egy hagyományos vidéki zsidó kereskedőcsalád három generációja szétzúllásának és pusztulásának története. Noha e program miatt Móriczot sok bíráló érte (gettóba akarná zárni az írókat, holott mindenki írhat minderről, ennek csak tehetsége szabhat határt.³), Pap Károly, akinek Móricz csodálója és pártfogója is volt, mindenesetre ennek az elképzelésnek hatására is fordult gyermekkorának története felé, mivel ezeket érezte jellemzőnek a zsidóságra, a polgári osztályra és saját kora társadalmára is. E gyermeknovelláknak ugyanis szimbolikus jelentése is van, akárcsak a néhány évvel később megjelent hasonló témájú önéletrajzi regényének, az *Azarelnak* (1937).

Első gyermeknovelláját még 1928-ban írta, *A mese nyomában* címmel, melyben apja keserű jóslata jövőjéről önmagát, a művészt, az írókat is előre vetíti. A 30-as években azután sorozatban több mint húsz önéletrajzi gyermeknovellát ír, melyeknek azonosak a szereplői, helyszínei, sőt hasonló a problematikájuk is, de van bennük egy fejlődésregényre utaló vonás is. Gyermekkorai emlékeit ugyanis kb. 5 évestől 13 éves koráig eleveníti fel. (Ebben a zsidó hagyomány jelenik meg, a barmicvá 13 évesen, amitől fogva a fiúgyerek már nem gyerek, hanem nagykorú.)

Az egyes szám első személyben íródott novellák rendkívül életszerűek, s ezt az író stilizálással, az előadásmódnak a gyermeki látásmódhoz, fantáziához, nyelvhez való hasonításával éri el. Ezért jelennek meg oly képszerűen az emlékek, s válik metaforikussá a stílus. Minket azonban most nem e formái, ábrázolásmódbeli megoldások érdekelnek (ezekről korábban már részletesen írtam, l. *A gyermekmotívum jelentései és szerepe Pap Károly novelláiban*, ItK, 1986. 3. sz.), hanem e művek primér, konkrét tartalma, jelentése. És a pszichoanalízis elméleti tételeinek megjelenése a gyermeki lélek és konfliktusai, valamint ezekkel összefüggésben, a zsidó eredet traumájának ábrázolásában.

Móricz Zsigmond, Pap Károly *Irgalom* (1936) című novelláskötetének megjelenése kapcsán, melyet főleg gyermektémájú novellái alkotnak, így ír róla: „*A kultúrától még meg nem érintett gyermeki szív legőszintébb vallomásai ezek a novellák. Pszichológiai tanulmányok, amelyekre pszichoanalitikai kutatást lehet építeni. Szinte megdöbbentő, hogy az iskolai és nevelési behatások után, hogy emlékezhetik vissza ennyire tisztán és könyörtelenül az élményekre... Itt oly mélységekbe száll le Pap Károly, ahová nemigen mutatott neki utat előtte senki.*”⁴

Persze ez szép, de nem egészen igaz. A pszichoanalízis tanai ugyanis a 30-as évek elején már „*a levegőben vannak, közkinccsé váltak, nem lehet úgy nyilatkozni »lelki kérdésekről« mint annak előtte... Tudomásul kell vennünk a tudomány eredményeit*” – nyilatkozta pl. Kosztolányi 1931-ben a *Literatura* című folyóirat számára készült interjújában.⁵ A Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület ez időben már számos nyitott tudományos ülést tartott, melyeken az érdeklődő nagyközönség is részt vehetett. A pszichoanalitikus szerzők tanulmányai a tízes évektől fogva, Freud és Ferenczi 1908-as első találkozását követően jelentek meg, és az 1920-as évek közepétől vezető kulturális folyóiratok, mint pl. a *Nyugat*, a *Szép Szó*, a *Századunk*, rendszeresen közreadtak olyan irodalmi műveket, melyeknél „*a művek témaválasztásában, szereplőik belső konfliktusainak ábrázolásában markánsan kirajzolódott a pszichoanalízis szemléletmódja*”.⁶

Pap Károlyt e témában közvetlen (személyes) és közvetett hatások (olvasmányok) is érheték. A pszichoanalízis „budapesti iskolájához” és Ferenczihez közel álló személyeket csak kettőt ismerhetett. Az egyik a filozófus, pszichológus, pszichoanalitikus Révész Géza, akivel Bohuniczky Szeffi író nő „szalonjaiban” találkozhatott az 1930-as évek elején, amikor Révészt már az amszterdami egyetem pszichológiai tanszékére nevezték ki professzornak, s időnként Budapestre látogatott. Révész általános lélektani problémákkal foglalkozott: Többek közt a kreativitás és a tehetség lélektanával és gyermeklélektannal. Ün. kísérleti lélektani laboratóriuma a budapesti egyetem bölcsészkarán működött. A Tanácsköztársaság idején a terület egyetemi tanára lett (mint Ferenczi), Freudot és elméleteit is jól ismerte.

A másik Margaret Mahler, lánykori nevén Schönberger Margit, aki egy évben született Pap Károllyal Sopronban. Elemi iskoláit is ott végezte, s nehezen elképzelhető, hogy nem ismerték egymást, mivel Margit apja, Schönberger Gusztáv, Sopron tiszti főorvosa és a neológ izraelita hitközség elnöke volt. Margit érdeklődése anyja őt elutasító magatartása miatt fordult a gyermekgyógyászat, illetve a pszichoanalízis felé. A fővárosban mint művészettörténész szakos egyetemista ismerkedett meg Ferenczi Sándorral és Freud műveivel, és ezek hatására iratkozott át 1917-ben az orvosképzésre. 1922-ben orvosi diplomát szerzett, majd Bécsben telepedett le (nagyjából az időben, amikor Pap ott emigráns volt). 1938-ban a náci uralomra jutása után először Londonba, majd az USA-ba menekült, a gyermekpszichoanalízis területén dolgozott tovább.

Irodalmi barátai és kortársai közül a következők hathattak Pap Károlyra a pszichoanalízis vonatkozásában. Először is Németh László, akivel pályakezdő korában együtt is laktak (később némileg eltávolodtak egymástól, l. *Ember és szerep*, 1934). Németh orvostanhallgató korában ismerkedett meg Freud műveivel, akit elemző lángésznek tartott, de úgy vélte, inkább művész, mint tudós. *Freud és a pszichoanalízis* legfontosabb ilyen tárgyú írása (1929) és kritikusként Kosztolányi regényeiről is a pszichoanalízis szellemében írt elemzéseket. Bár később tiltakozott a pszichoanalízis túlbujánzásá ellen. (Harmat Pál közlései)⁷ Rajta kívül Illyés Gyula, Kodolányi János, Komlós Aladár, Illés Endre, Komor András és maga Móricz Zsigmond is érdeklődtek a pszichoanalízis iránt különböző szinten és intenzitással, továbbá felfedezője, Mikes Lajos, aki Ferenczit személyesen is jól ismerte. Pap Károly mellett másik nagy felfedezőtjét, a szintén elsősorban novellista Gelléri Andor Endrét is ő biztatta a mélylélektan tanulmányozására, s lehet, hogy Papot is. (Gelléri az 1940-es évek elején írott önéletrajzi művében, az *Egy önélet történetében* ennek hatását érezni is. Ebben Pap Károlyról is megemlékezik: „*S még Pap Károly búsan nyögte oldalam mellett a zsidók bajait, bűneit és sebeit, én értetlenül álltam ezzel a pogány zsidóval szemben. Miért hívogat minket vissza a gettóba?...*” Kettejük különbsége mellett itt *Zsidó sebek és bűnök* (1935) című vitairatára is céloz, amelyben Pap a történelmi események, az ország fokozódó faszálódása miatti elkeseredésében a zsidóság számára a nemzeti kisebbségbe vonulás gondolatát is felveti.)

Pap Károly ismerhette Freud műveit, erre bizonyíték, hogy a 1940-es években írott és befejezetlenül maradt utópisztikus történetfilozófiai művében (címe: *Az Éden elvesztése*) többször is hivatkozik Freudnak az ösztön-én elfojtásáról szóló és a háborúkkal kapcsolatos nézeteire, s talán az életösztön–halálösztön bipoláris elméletére is.

A művek

Pap Károly első gyermeknovellája, *A mese nyomában* (1928) épp azoknak a régi káros nevelési elveknek az illusztrációja, az apa szigora, türelmetlensége okán (a kisfiú meséskönyveit elégeti, a mesék világában makacsul hívó gyermeket megveri), amelyekről Ferenczi Sándor már 1908-ban írt *Pszichoanalízis és pedagógia* című tanulmányában, és e novella keletkezé-

se után három évvel tanítványa, Bálint Alice *A gyermekszoba pszichológiája* című könyvének előszavában is: „*Akik eddig művelték a pedagógia elméletét és gyakorlatát, mélyebben szán-tó lélektani ismeretek híján... főleg arra törekedtek, hogy a gyermeket minél előbb szobatisztává, intelligenssé, erkölcsössé, szóval társadalmilag lehetségessé tegyék... De maga a pszichoanalízis is csak az utolsó évtizedben mert hozzájárulni a gyermeknevelés kényes kérdéséhez.*” A novellában a különben elkényeztetett kisgyermeket apja idő előtt társadalmi lényé akarla nevelni, megvonva tőle a mese, a „mindenhatóság” fantáziák hitét, ő pedig megszökik az otthon prózai valóságából a népmesék birodalmába, megkeresni az Üveghegyet, a törpék és óriások birodalmát, és „kiszabadítani a szegény királyleányt”. Útja során megszemélyesíti, megszólítja az erdő fáit, madarait, segítségüket kérve, s amikor este, elcsigázva a félelemtől és fáradtságtól, szénégetők nyomorúságos viskójához ér, azt is a mesevilág részének gondolja. Lakóit először emberevőknek hiszi, gúnyosan keserű beszédüket a ninccstelenségről csupán próbatételnek gondolja, hogy kész-e áldozatra azért, hogy elvezessék az Üveghegyre. Végül minden jobb ruhadarabját odaadja nekik, csak hogy elvigyék oda. Az egyik szénégető megszanja s megígéri, hogy elviszi az Üveghegyre, de amikor karjaiba veszi, a sok izgalomtól a gyermek rögtön elalszik, és álmában teljesülnek vágyai, ráadásul apja csodálkozó hangját is hallja, hogy miként ért el ide mégis.

De a felébredés keserves, az erdei tisztáson, napsütésben apja hajol fölé megdőbvenve elkóborlásán és ruhátlanságán. De nem veri meg, ahogy a kisfiú várná, hanem keserves jövőt jósol neki: „Jaj lesz még neked ezen a földön, minek is születik egy ilyen gyermek” – mondja. (Tehát keményebben bünteti meg, mint amilyen egy verés lenne, mert pozitív jövőképet semmisíti meg.) Ez a valóságra ébredés pillanata, mely még idegenebbé teszi életét szülei házában.

Ferenczi szerint, ahogy erről 1913-ban ír, „*a gyermekkorban (akár a kényszerneurózisnál) a halasztó, megfontoló gondolkodás még nem iktatódik be a vágyás és a cselekvés közé, hanem a vágyat azonnal, magától követi a vágyteljesítő mozdulat: ... a jóleső dolog közelítése ... A mesében a mindenhatóságfantáziák korlátlanul uralkodnak a csecsemőkor, a kisgyermekkor után is ... A mese tehát ... az elveszett mindenhatósági helyzetet juttatja utolsó, ezúttal művészi ábrázolásához.*” (*A valóságérzék fejlődésfokai és patológikus visszatérésük* című tanulmányából.) A mese lélektanával Lesznai Anna is foglalkozott: *Babonás észrevételek a mese és a tragédia lélektanához.* (Nyugat, 1918. 13. sz.) Álláspontja szerint, ellentétben a freudistákkal, ő a korlátlan nemi vágy teljesedése helyett a korlátlanság utáni vágy teljesülését tekinti a mese velejének. Ferenczi a *Nyugat*-ban megjelent, *A mese lélektanáról* című vitacikkében (Nyugat, 1918. 17. sz.), megvédve a pszichoanalízist Lesznaival szemben, leegyszerűsítőnek és tudománytalannak nevezte Lesznai felfogását.

Pap, úgy tűnik, Adler individuálpszichológiai nézeteivel szimpatizált. Nem a mesével, hanem a gyermekneveléssel kapcsolatban. A bécsi Adler az ún. individuálpszichológia megalapítója, mely az 1920-as évek elejétől nálunk is nagy népszerűségnek örvendett. 1922-ben megalakult a Magyar Individuálpszichológiai Egyesület, mely folyóiratot is kiadott *Gyermekvédelem* címmel. Adler felfogása szerint az ember legfőbb irányítói nem a freudi szelektálás és a korai anya-gyermek kapcsolatban a feltétel nélküli szeretet utáni vágy (mint pl. Ferenczinél), hanem a hatalom és az ambíció. A kisgyermek egy nagy, hatalommal rendelkező világgal áll szemben, az ebből fakadó kisebbségi érzés kompenzálására lép fel nála a mindentudás iránti készletesség érzése és a korlátlan ambíció.

Pap a mesék szerepének elgondolásával leginkább Bruno Bettelheim osztrák pszichiáter, majd gyermek-pszichoanalitikus nézeteit előlegzi. (Vonatkozó műve: *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*, 1976.) A mesék motívumait a gyermek csodásnak tartja, „*mert legmélyebb érzelmi, reményei és szorongásai találnak bennük visszhangra. Egyes szülők attól félnek, hogy a mese fantáziavilága meggátolja, hogy a gyermek később szembenézzen a valósággal. Ennek az ellenkezője igaz. A mese egyidejűleg hat a személyiség minden aspektusára. A teljes személyiségnek pedig az életben szükséges helytálláshoz jőzen valóságérzékkel kombinált gazdag fantáziára van szüksége.*”

A mese szerepe mellett a pszichoanalízis elméletének több sarkalatos pontja, felismerése is megjelenik Pap gyermeknovelláiban. Leggyakrabban az *Ödipusz-komplexus*, az anya kisajátítása s az apával való szembehelyezkedés, ellenséges érzület, vetélytárs és idol egyszerre. (Ifjú korában az író pl. azért is magyarosította a nevét Pollákról Papra, mert különbözni akart apjától, de „foglalkozása” ugyanakkor vonzó is volt számára.) A *Játékok*, a *Forradalom a gyermekszobában* című novellák pl. szinte illusztrációi az *Ödipusz-komplexus* elméletének, és ezek az írások mindig összekapcsolódnak a testvérféltékenység és a szülői szeretetért versengés motívumával. A testvérek egymás közötti viszonyával a pszichoanalízis és maga Freud is ekkor még kevesebbet foglalkozott (kivéve a két különmű testvér viszonyát). A Freudtól elpártolt Adler viszont foglalkozott a testvérek születési rendjének hatásával a személyiségre. A népmesékben szinte mindig a legkisebb gyermek a hős, ő indul el szerencsét próbálni, ő nyeri el a királylány kezét. Adler szerint viszont a legkisebb gyermek pozíciója a legrosszabb a családban, ő az elkényeztetett, de mindig a legkisebb marad. Vagy lázadni fog, hogy kitörjön helyzetéből, vagy a fészekben marad és a kényeztetés meg a szülői védelem miatt nyomasztó kisebbségi érzése van, és az élet problémáitól visszariad vagy kitér előlük. Papnak is van olyan gyermeknovellája (*A kanári*, 1931), ahol a nagyobb testvérek közösitik ki játékaikból a kisebbet: „*Lenéztek, mert amint mondták, csak egy gyáva, nyápic tökmag vagyok, akivel még verekedni sem lehet, aki tehát semmire sem használható, s csak röhögni tud és hemperegni. Anyám ölebe bújtam, s onnét ismételtettem még egyre hangja, hogy a ből-*

csőben volt jó, mert akkor valamennyien velem játszottak... és nem ösmertem a kitaszítottságot.” A *Forradalom a gyermekszobában* című novellában viszont a nagyobb testvérek lázadnak a kicsi egyeduralma ellen: „*Te őt szereted a legjobban – mondják az anyának – és sokkal többször csókolod meg őt... Te öneki az öltözködésnél süteményt adsz, és ő mégiscsak rossz!... Ha tenedek inkább az kell, akkor mi is rosszak leszünk!... És az se igaz, hogy őt azért szereted jobban, mert kisebb! Hanem csakis azért, mert azt akarod, hogy csak ő legyen a tied.*” Van az Ödipusz-komplexusnak egy női változata is a novellák között. Ezt a nővéréről szóló bájos, humoros írásával demonstrálja az író, s a „pénisz-irigységre” is utal (*Oluska*, 1933).

A *Gyermekek* (1933) című novellában az adleri kisebbségi érzés kompenzálásából fakadó hatalomvágy és a freudi – még szexuális kielégülés nélküli – szadizmus és mazochizmus jelenik meg, az erejével, ügyességével kérkedő kisfiú és a tolókcsohihoz kötött nyomorék kislány furcsa játékában. Amit ebben az életkorban Freud (I. *Összes Művei*) szadizmusnak nevez, az az „uralkodási ösztön” kifejezése. „Az ösztöntevékenység csak a mazochista szakaszban nyeri el szexuális jelentését.” A családjában elnyomott, kisebbségi érzésben szenvedő kisfiú a novellákban mindenkit le akar győzni, mindenkit uralni akar, főleg azt, aki – úgy hiszi – nálánál kiszolgáltatottabb helyzetben van, apja (a főrabbi) vagy családja szolgálatában. Mint a kiskántor, a nevelő, a szolgáló, vagy akár fizikai kiszolgáltatottsága miatt a béna, tolószerűkhez kötött szomszéd lány. A gyermekkapcsolatokból kirekesztett kislány játszani szeretne a nálánál fiatalabb kisfiúval, de ő azonnal fölényét érezteti vele szemben. Azzal hengec, hogy lovon fog járnai, karddal meg katonákkal, míg a lány örökké csak a székben ülhet. De a kislány nem adja meg magát: ő meg már iskolába jár és tud írni és olvasni. „*Az semmi – folytatja a kisfiú –, majd tudok én is. De te még a labdát sem tudod elkapni.*” A kislány nem adja fel a játszmát: ez neki nem fáj, mert ő így született. A kisfiú egyre tovább megy az agresszivitásban: „*De ha meghúzom a copfodat, az csak fáj?!*” A kislány azt mondja, hogy nem, csak próbálja ki, s ő nyújtja oda a fiúnak a copfját. (Ez számára kapcsolatuk fenntartásának még egy lehetősége, és már szexuális színezetű mazochizmus.) A kisfiú erre teljesen bevadul, és addig húzza a lány haját, míg az sírni, sikítani nem kezd. Azután a lány kísérelje kergeti, ütlegeti a fiút, és mindketten a földre zuhannak. A nagyobb testvérek erre kárörvendően megjelennek és sietnek bepanaszolni otthon a kisfiút, aki tudja, hogy tettéért apja majd megbünteti, de győzelmetől megittasulva elhatározza magában, hogy apját is visszaüti, s ha elkergetik otthonról, világgá fog menni. A kisfiú még nincs hatéves. Freud szerint az ödipális konfliktus mellett az ösztön-én és a felettes-én közötti feszültségi állapot korszaka ez. Pap Károlynál itt és még néhány gyermeknovellájában az adleri és a freudi elméletek együtt érvényesülnek. Ebben a novellában már a külső tárgyra (tehát nemcsak az anyára) irányuló, öntudatlan, ébredő szexualitás is jelen van.

A kamaszkorról szóló történetekben változik az előadásmód is. Az egyes szám első személyben megszólaló elbeszélő és a megelevenedett „tárgy” között nincs folytonos „lebegés”, hanem egyenes vonalú, folyamatos emlékidézés van, hiszen a kamasz gondolkozásmódja, fantáziája már hasonló a felnőttéhez. Az *Azarel falusi estéje* (1938) jórészt egy beszélgetés felidézése, amely a 13 éves fiú nagybátyja, a falusi zsidó csizmadia és fűszerboltos üzletében folyik, s a kamasz, kimerítve a vidéki élet érdekességeit, nagybátyja boltjában ólálkodik kihallgatja a falubeli parasztok és iparosok beszélgetését. A kibontakozó vitában olyan érvek és ellenérvek hangzanak el Svarc nagybácsi és a beszédes nevű földműves, kisbirtokos Keresztes, majd a boltba cigarettáért betérő csendőrpátrulok [járőrök] között, amelyek alig különböznek Pap Károly és Németh László zsidósággal kapcsolatos, 1934-ben zajló vitájától (*Válasz egy különítményes vallomásra*). Vagyis Pap kamaszkorának történetében saját kora ún. zsidókérdéséről mondja el véleményét. („*Szeretettel és bátorsággal kell megkeresni azt az utat, amely az államhatalom közönye ellenére s a gyűlöletből s politikai jelszavakból élők kiküszöbölésével megtalálja a megértő összefogás praktikus... politikai kereteit.*”) Vannak azután a novellák között olyanok is, és ezek témánk szempontjából a legizgalmasabbak, amikor a kisgyermek lelki életének és zsidóságának problémái a pszichoanalízis elméletének vonatkozásában összekapcsolódnak. Ezek közül elsősorban a *Vér* (1933) című emlétem. A szárnyasok rituális vágásának és vérük kieresztésének zsidó vallási, étkezési előírása⁸, melyet a sakter (a novellában magyarosan kiskántor) végez, felajzza a kisfiú kíváncsiságát és kisebbségi érzését kompenzáló hatalmi vágyait. Beleköt főrabbi apja alkalmazottjába, a munkáját egyhangú, rutinos szakszerűséggel végző kiskántorba, és bátorságát bizonyítandó, követeli, hogy az ő nyakán is próbálja meg a kését, mint a libákon, mert tudja, hogy ezt beosztásánál fogva úgyse meri megtenni. Aztán a szolgálólányok hozzák a rémült libákat, s a jószágok csapkodása, halálfélelme ismét felizgatja: „*Halálvergődésükből nemsokára oly vad szárnycsattogás, hörgés, sziszegés, bugyborékolás támadt, félni kezdtem, hogy még elszabadulnak fogasaikról, s vérzön egyenest nekem röpülnek... Félelmemmel együtt izgalmam is nőtt, s folyvást ösztökélt, hogy érintsem meg őket, addig amíg még verdesnek szárnyaikkal, amíg még véreznek elevenen.*” (Gyermekkori szadizmus, halálfélelem, és a szenvedés iránti kíváncsiság mutatkozik meg itt.) Majd a parasztasszonyok jönnek csöbreikkel felfogni a vért, az ingyen eledelt. A falusi gyerekek, az utcagyerekek úgy isszák a vért, mint ő a vizet. És a kisfiú nem érti, hogy nekik mért szabad. Ők „*bátor, szabad életet éltek, én csak az emeletről, az ablakból nézhettem őket, vagy innét az udvarról, a vasrács mögül... Apám azt mondta: ez nem való zsidó pap fiának!*” Pap Károly mintha Bálint Alice szavait idézné *A gyermekszoba pszichológiája* című művéből (Bálint Alice, Kovács Vilma lánya, aki Ferenczi analizálta, majd egyik közeli munkatársa lett): „*A gyermekszoba szűk kis világ, amelyet félelem és titkolódzás zár el a külvilágtól. Ebben a félelmeikkel és vágyakkal túltelített atmoszférában játszó-*

dik le a nevelés... Ugyanaz, amit a falusi gyermek, akinek a nagyobb mozgásszabadság mellett több alkalma van indulatai és vágyai kiélésére, minden baj nélkül visel el, a mi gyermekeink számára súlyos traumává lehet.” És a súlyos trauma itt bekövetkezik. A gyermek a kiskántor könyörgése ellenére megkóstolja a vért. De már ivás közben fuldokolni kezd, és a rémület eszébe juttatja anyja intelmeit, azután elájul (amely tünettel kimenekíti magát szorult helyzetéből). Otthon aztán, mint büntudati elemek, rémálmok kínozzák: legtöbbször a kiskántor kergeti a sötétben óriási késével, s míg menekül, tüzes szemekkel röpködnek körülötte a libák, s átmetezett nyakukból fröcskölik arcába a vért.⁹ Aztán megbetegszik, s közben a szomszédok a szülőknak elpanaszolják gonoszkodásait, kegyetlenkedéseit a szomszéd béna lányával, a kiskántorral és a libákkal. „*Atyám rossz, csúnya jövőt látott rémleni bennem, vérszomjúságot, kegyetlenséget... valami örülséget, amely ki tudja hová fog vezetni! Már látta az időt, midőn kimondhatatlanul szegényt hozok papi hivatására, családunkra, az egész zsidóságra!*” (Ez az író némileg ironikus önkritikája, mert az apai jóslat felnőtkorában kissé másként, de be is igazolódott). Ezután következik a döntő beszélgetés apa és fia között, melyben Pap Károlynak zsidóságával kapcsolatos mély gyermekkori traumája feltárul és végzetes determinációja tudatosul: „*Mikor már felkelhettem, apám behívott magához a szobájába.... – Remélem – mondta, nem fogsz többet vért inni... Az utcagyerekekre gondoltam. – Őnekik szabad, őnekik nem volt semmi bajuk tőle. – Nekik lehet – mondta az apám –, de neked nem... ők nem olyanok, mint te, és te nem lehetsz olyan, mint ők. Mert zsidó vagy és a pap fia... S ha közjűk engednélek, ott is csak az lennél, aki itthon. Zsidó és pap fia. Az vagyok én is, az volt az apám is, a te nagyapád és annak az apja is. És te sem lehetsz más, így akarja az Isten. Ez volt az a szó, ami ellen sohasem lehetett semmit sem szólni... – És az Isten? Ő is zsidó? Apám kicsit hallgatott, majd szakállához nyúlt. – Ő az Ige. – De ezt már zsidóul mondta s én ezt még kevésbé értettem, mint azt, hogy ezután is minden úgy lesz, ahogy van...*”

A kisfiú viselkedése a vérrrel szemben egyébként Freud *Totem és tabu* című művének tabu értelmezésére is emlékeztet. Lehet, Pap ismerte is ezt a művet. (Mellesleg 1918-as első magyar kiadásának fordítási revízióját és bevezetőjét Ferenczi Sándor készítette.) *A tabu* – írja említett művében Freud, „*őségi tilalom, amelyet a primitív emberek valamely nemzedékére egykor kívülről kényszerítettek reá, azaz valószínűleg a korábbi generáció véste beléjük erőszakosan. E tilalmak oly tevékenységekre irányultak, melyekre erős hajlandóság élt bennük . Ezek tehát tabutiltalmaikkal szemben ambivalens viselkedést tanúsítanak: tudattalanjukban mi sem lenne számukra kedvesebb, mint áthágásuk, de félnek is ettől; és e félelem erősebb, mint a vágy.*”¹⁰ A novellában a gyermek vérivás utáni rémálmai a primitív animizmussal is rokonságot mutatnak. „*A primitív animizmus [ősi vallási elképzelés] ugyanis ...szellemi erőket tulajdonít a tabuknak, amelyek közvetlenül torolják meg a tiltások megszegését.*” Pap Károly szerint a gyermek is hasonló az ősemberhez, a civilizálatlan őszinte emberhez, így lehet, hogy ismerte a Freudra és Ferenczire is ható Haeckel (1834–1919) -féle *biogenetikus elvet*, amely szerint az ember, az egyén lelki fejlődése lerövidítve megismétli a törzsfajlás állomásait.

A *Vér* című novellával függ össze az *Egy kamasz szórakozásai* (1936) utolsó epizódja, a borjúkkal kereskedő nagybátyja udvarán az állatok rituális vágása, melynek látványához a kamaszfiú öntudatlanul vonzódik. „*Pedig mindig milyen irtózatoss volt az a sok vér; ami ilyenkor szokott folyni hátul az udvarban... S akárhányszor láttam, és akármilyen borzalmas volt számomra, ott kellett állnom minden hétfőn, s végig kellett nézmem a szegény borjúk halálát. Valamennyi szórakozásom közt ez volt a legparancsolóbb... Vártam, reszketve a kíváncsiságtól, az undortól, gyöngyözött a homlokom, és a szemem gyöngyözött a meghatottságtól. Sirtam.*” Itt tulajdonképpen a *Vér*-ben megjelenített korábbi trauma változatáról van szó egy későbbi életkorban. A 12 éves kamaszfiút vonzza a borjúk levágásának, a lefolyó vérnek a látványa, de ugyanakkor undorodik is tőle, végül sír, mintha a leölt állatokkal azonosítaná önmagát. Ez is szado-mazochisztikus érzés, de öntudatlan kapcsolatban is lehet a primitív népeknél a tabu megsértéséért kirótt egyik büntetéssel, az emberáldozattal. De a kamasz megrendülését, sírását asszociálhatjuk Krisztus, szimbolikusan az „áldozati bárány” vagy zsidó vonatkozásban az áldozati bárány, kos? helyett apja (Ábrahám) által Istennek áldozott fiú, Izsák megöléséhez is. *A utolsó játékban* (1932) az író a kisgyermekkor végét, a valósággal találkozás traumatikus élményét jeleníti meg drámai hitelességgel. A történet a gyermek 7–8 éves kiskis-kolás korában játszódik, amikor még játékokra is vágyik. Egy csodálatos játékhajóra, emésztően és reménytelenül. Ez a hajó a szabadság, a tenger, az ismeretlen nagyvilág szimbóluma is, melyet fukar apjától, aki szerint játszani legyen elég neki a homok meg a kavics, soha nem kaphat meg. A pszichoanalízis elmélete szerint a gyermek felettes-énje már megakadályozza a közvetlen követelést, az agresszió kiélését, és a felelősséget áthárítja a megszemélyesített, mesealakká formált vagy még annak hitt? patakocskára, amely, miután iszik belőle, megbetegíti. A freudi ösztön-én és felettes-én küzdelme folyik itt. Freud a gyermeki álmokról azt mondja, hogy azok általában vágyteljesítők, itt fordítva történik. A hajó szörnyű átváltozásának rémálma, lázálmá (pokoli hajó, halálhajó, alvilági hajó?) a felettes-én becsapása, kijátszása miatti büntudati következménye és a megsemmisüléstől való félelem kifejeződése. (Melanie Klein szerint a freudi halálösztön a széthullástól, a megsemmisüléstől való szorongás. Nálunk Ferenczi, Eisler Mihály József is elfogadták a halálösztön elméletét, amely később lett viták tárgya). Már nem kell a betegséggel kierőszakolt hajó sem: „*Idegenkedve néztem rá. Mögötte ott állt az a másik hajó, lázálmom hajója, parancsnoki hidján a halálos borzalommal.... Ahogy felkelhettem, magam vittem vissza a Kaposi boltjába. A boltos ki akarta cserélni valami más játékszerre,... de nekem egyik sem kellett többé.*” A felettes-én győzött. (Az elfogadhatatlan agressziós késztetés következtében a büntető szuperego) A mese, a játék varázslatos világá-

nak vége. Marad a rideg, ellenséges, veszedelmes valóság, amivel egyedül kell megbirkóznia, s az immár örök idegenség a szülők, a játékvilág és a gyermek között.

Pap Károlynak csupán két gyermeknovellája van, amelyekben a családon belüli és a zsidóság múltja iránti megértés, szeretet ragyog fel költői szépséggel. Ebben talán kora történelmi eseményei, a náciizmus terjedése is szerepet játszottak. Az egyik egy péntek esti vacsora, a Shabbat, a szülőket is átváltoztató szertartásának a hitetlen és lázadó kisgyermeket is elvarázsoló emléke. A másik egy példázat a gyermekeknek a pogromok úzte régi zsidóságról. Az *Emlék* 1933 júniusában jelent meg, amikor már „Berlin utcáin könyvmáglyák tüze jelezte, hogy az európai civilizáció veszélybe került.”¹²

Alig három hónappal előbb a már nagybeteg Ferenczi egyik utolsó, Freudhoz írott levelében nyomatékosan tanácsolja egykori mesterének, hogy „használja ki a közvetlen veszéllyel még nem fenyegető helyzetet, s néhány betegével meg Anna leányával utazzon biztos földre, mondjuk Angliába”.

A Schrei (1934), tulajdonképpen egy *Haggadából* vett legenda és a valóság egybejátszása. Az apa és az anya a gyermekeknek s főleg a mindenben kételkedő legkisebbnek mondja el okulásul, hogy a régi zsidó sorsot is megismerjék a világban. Az apa elmeséli, mintha egy imakönyvből olvasná, a Schreiről szóló történetet, de a kisfiú nem hisz neki: „Ezt te már sokszor mondtad, hogy minket bántanak, de én ezt sehohse látom, apa. – Másképpen van ez fiam, mint ahogy te azt innét az ablakból látod! De ahonnét a Schrei jött... Északról... Lengyelországból. Isten óvjon, hogy valamikor odajussunk” – mondja az anya. A kisfiú legközelebb, amikor a piacra mennek, megkeresi az igazi Schreit. Aki csak egy jámbor koldus volt, és az imádkozásnál segített a halottasházban, és persellyel járt. Aztán jött az újév és a vezeklés. A család egyszerű ételt evett, az apa rossz ruhát vett fel, s az anya a gyermek holmiját kis bugyorba kötözte. Majd egyszer csak megjelenik az igazi Schrei és kérdezi: „No, megyünk már? – Hová, kérdeztem. Oda, ahol bántják a zsidókat... Te nem hiszed és csak mindig nevensz rajta, hát el kell menned a Schrei bácsival” – mondja az apa. A gyerek erre elkezd kérlelni a bácsit, hogy ne vigye magával. Simogatja szennyes szakállát, megcsókolja bibircsókos orrát, öleli csámpás lábait. „No – mondja az –, hát várjunk a következő vezeklésig.” És a következők sorok már a 30-as évek jelenére utalnak: „Így kaptam egy évet, hogy higgyek. Egy évből több is lett, s az évek, ahogy növekedtek, megtorolták hitetlenségemet. Két szememmel kellett látnom, amiben nem hittem. S az évekkel együtt Schrei alakja megnőtt, az egész világban úgy jár a zsidóság... búskomoran, mások bűnétől szennyesen, sírástól vörös szemmel... Ó, a Schrei, megkönyörült rajtam, de vajon mikor könyörül meg Isten a zsidóságon?” És a novella keletkezésének dátuma még csak 1934! De Hitler ebben az évben lesz a kancellári és a köztársasági elnöki rang összevonásával Führer, és ez önmagáért beszél! (1935–36-ban Németországban már zsidóellenes rendelkezések jönnek.)

Pap Károlyt valószínűleg *A Schreiből* is kiérezhető, egyre fokozódó elkeseredése – a zsidóság korabeli helyzete miatt nálunk és Európában – készítette egy évvel e novella születése után *Zsidó sebek és bűnök* című, fájdalmas végkövetkeztetésű „vitairata” megírására. Ennek elemzése azonban már nem tartozik mostani témánkhoz.

JEGYZETEK

- 1 Hungarian Plays irodalmi és drámai ügynökség – Pap Károlynak, 1931. jún. 9.
- 2 Irgalom, Pap Károly könyve = Pesti Napló, 1936. dec. 20. 36. o.
- 3 Schöpflin Aladár: A zsidó lélek az irodalomban. Válasz Móricz Zsigmond cikkére = Nyugat, 1930. 19. sz.
- 4 Móricz Zsigmond, Pesti Napló i. m.
- 5 Idézi: Mészáros Judit: „Az Önök Bizottsága”, Akadémiai K., 2008. 79. o.
- 6 Mészáros Judit i. m. 78. o.
- 7 Harmat Pál: Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis, Bethlen G. Kiadó, Bp. 1994. 277. o.
- 8 Mózes V. 12. fejezet 23. vers.
- 9 A régi zsidóknál (Mózes szerint) a vér és a lélek azonos fogalmak voltak. Szentnek is tartották a vért, és élvezetét a legszigorúbban megtiltották, Magyar Zsidó Lexikon, Bp., 1929. 945. o.
- 10 Göncöl K., 1963. 35. o.
- 11 Sigmund Freud: Bevezetés a pszichoanalízisbe. Gyermekálmok, Gondolat K. Bp., 1986. 105. o.
- 12 Mészáros Judit i. m. 85. o.
- 13 Haggada, a szentíráshoz kapcsolódó, nem vallási zsidó kommentárok, elbeszélések gyűjteménye. Pap Károly is fordított egy verset a Haggada Pészach estéjére című kötetből, az Egy gödölye történetét. Gyoma, Kner nyomda, 1936.